

(Ne) postojeće dileme agrarne politike

Vlado Puljiz

Prije svega ćemo upozoriti na neke probleme i tendencije razvoja u poljoprivredi u svijetu.

Često se tvrdi da se poljoprivredi u razvijenim zemljama posvećuje veća pažnja nego što ona »zaslužuje« po učešću u stvaranju nacionalnog dohotka. Mnogi se značajni događaji s nacionalnih pa i međunarodnih političkih scena pripisuju u »zaslugu« ovoj grani, njenoj specifičnosti, strukturnim i razvojnim teškoćama. Agrarno je pitanje također vitalno i za nerazvijene zemlje koje se sukobljavaju s drugim problemima. Ovdje susrećemo zaostale zemljišne odnose, inerciju proizvodnih faktora i nisku produktivnost rada. S obzirom na opću zaostalost tih zemalja to opet izaziva teškoće u prehrani stanovništva, krize neimaštine te ekonomske i političke poremećaje. U toj lepezi agrarnih problema (izraz možda nije najsretniji!) uspostavlja se dihotomija prema kojoj su oni u nerazvijenim zemljama izazvani nestašicom, a u razvijenim obiljem poljoprivrednih proizvoda. Dok su na jednoj strani bijeda, glad, agrarna prenapućenost i niska zaposlenost poljoprivrednika, na drugoj proizvodne strukture razvijenih privreda »vuku« poljoprivredu prema modernizaciji i koncentraciji. Ovom šematskom pristupu treba svakako dodati dosta eksplikativnih elemenata. Poljoprivreda je veoma stara grana aktivnosti. Nekada se ona priznavala kao jedina »ekonomija«, dok su ostale grane bile od nje, kako to kaže Turgot, »stipendirane«. Smatralo se da cjelokupno nacionalno bogatstvo stvaraju seljaci proizvođači na zemlji. Tek je industrijski postnjutnovski razvoj postepeno narušavao tu dominaciju poljoprivrede, koja se zbog inertnosti i zaostalosti počela uzimati kao mjerilo nerazvijenosti nekog društva. Postepeno je opadao i udio poljoprivrede u stvaranju nacionalnog dohotka. Ona je postala privredni sektor u procesu »minorizacije«. Mnoge teorije rasta u centar pažnje stavljaju taj intersektorski transfer iz poljoprivrede prema drugim oblastima privrednog života, čiji je najjasniji izraz prelazak stanovništva. Industrijski je razvoj uvjetovao mijenjanje ekonomskih struktura poljoprivrede. Sve je manji broj stanovništva koje može zadovoljiti potrebe nacije za poljoprivrednim proizvodima. Međutim, prelazak stanovništva ne odvija se brzinom kojom se smanjuje udio poljoprivrede u nacionalnom dohotku. Postoji izvjesno zaostajanje. U tom procesu transfera — ruralnom eksodusu — nastaju ili se i dalje zadržavaju brojni problemi eko-

nomske, socijalne i političke prirode. U razvijenim su zemljama dosta dramatična upozorenja na nezadovoljstvo seljaka, niske dohotke od poljoprivrede, katastrofalne posljedice napuštanja sela i poremećenosti jednog dugo održavanog ekvilibrija. Da samo indiciramo: u »zoni odlaska« (tj. u emigracionim krajevima) ostaju starci, žene, neobrađene površine, život se spušta ispod »sociološkog minimuma«, a u »zonama dolaska« neadaptiranost na nove uvjete, stambeni problemi, psihološka izolacija u tehničaranoj sredini i slično također upozoravaju na bolnost jedne radikalne transformacije. No nitko danas više ne sumnja da je upravo napuštanje poljoprivrede i zapošljavanje u drugim sektorima nužni izraz sveobuhvatnog društvenog progressa i tehničke revolucije. Drugo je pitanje reguliranja eksodusa i podešavanja struktura poljoprivrede novoj situaciji kada na zemlji ostaje sve manje radnih ruku. U razvijenim kapitalističkim zemljama zemlja se sve više koncentrirala u rukama ekonomski sposobnijih gospodarstava, dok sitni posjedi iščezavaju. Okrupnjavanje poljoprivrednih posjeda favorizira i službena politika. Poželjnim se smatraju tzv. životno sposobna gospodarstva s površinom pogodnom za upotrebu najmodernije mehanizacije. Mogli bi se citirati primjeri mnogih zemalja u kojima je granica »vitalnog« posjeda podignuta iznad 100 hektara. Razumljivo je da se to odražava i u produktivnosti rada koja u poljoprivredi sve brže raste. Već nekoliko godina porast produktivnosti rada u poljoprivredi razvijenih zemalja veći je nego u industriji. Utoliko postepeno iščezava predodžba poljoprivrede kao zaostale, arhaične grane koja je »mlinski kamen« o vratu nacionalne ekonomike. Kaže se da je ona nekada bila način života, a danas postaje zanimanje među tolikim drugim. Čemu se može zahvaliti tako nagla evolucija? Raspad starih struktura i gotovo brutalna penetracija industrijskog načina proizvodnje prouzrokovali su brze ekonomske promjene u poljoprivredi. Podsjetimo da je o tome pisao Marx. U početku je poljoprivreda imala veću produktivnost od rudimentarne manufakturne industrije. Seljak se u proizvodnji ipak oslanjao na neke prirodne sile koje su mu pomagale, dok su prvi industrijski radnici upotrebljavali samo svoje vlastite mišice. Međutim, industrija je brzo napredovala i zauzela vodeće mjesto u ekonomici. Danas pak poljoprivreda daje sliku isto tako brzog progressa i ostvaruje markantne proizvodne rezultate. Drugi su faktori koji i pored toga u većini razvijenih zemalja determiniraju inferioran položaj poljoprivrednog stanovništva. Prije svega radi se o ograničenim apsorpcionim mogućnostima tržišta, niskoj elastičnosti potražnje, neparitetnim cijenama poljoprivrednih proizvoda, ali i socijalnoj diferencijaciji i sve izrazitijim klasnim suprotnostima koje implicira kapitalistički način proizvodnje. Kao ilustracija može se uzeti to da mnogi nepoljoprivrednici, naročito oni bogatiji, a da ne govorimo o krupnim poduzetnicima, kupuju velika poljoprivredna gospodarstva. Zemlja im služi kao nova investicija u ekonomskoj ekspanziji, ali je ona istovremeno i element socijalnog prestiža u društvu. Time su, naravno, opet frustrirani poljoprivrednici.

U drugačijem se kontekstu postavlja pitanje poljoprivrede u zemljama gdje je još brojno poljoprivredno stanovništvo, gdje je industrija nedovoljno razvijena, pa su time i mogućnosti brze evolucije smanjene. Kada se analizira situacija nekih od tih zemalja gotovo da se konstatira postojanje začaranog kruga. Za razvoj industrije potrebno je ostvariti akumulaciju u poljoprivredi koja je zaostala i prenapučena, a opet razvoj poljoprivrede može inicirati i podržati industrija i to preuzimanjem viškova poljoprivrednog stanovništva,

kupnjom poljoprivrednih proizvoda, dakle razvojem tržišne ekonomije, isporukom mašina za obradu itd. Otkuda onda početi?

Jedan od modela koji se često preporučuje su tzv. ljudske investicije, za koje se Kina spominje kao najprikladniji primjer. Treba početi s onim što se ima makar kako to izgledalo malo i mizerno.¹ Npr. u poljoprivredi postoje viškovi stanovništva, koji se mogu uposliti na javnim, kolektivnim radovima. Investicija je ovdje ljudski rad, koji stvara zajednička materijalna dobra. U drugoj fazi se taj rad materijalizira kroz novčane investicije. Tako se pokreće transformacija stare strukture i ostvaruje prvi korak. Zapadni eksperti kojima je osobito »drag«² ovakav način iniciranja rasta, pa ga kao takvog preporučuju nerazvijenim zemljama, obično »zaboravljaju«² na konzekvencije koje uključuje takav izbor. Naime, priznavali oni to ili ne — jedino je u socijalističkom društvenom poretku moguće do te mjere mobilizirati ljudske resurse da se brzo mogu očekivati rezultati u preobrazbi tradicionalnih struktura.

Socijalističke su se zemlje odmah nakon revolucije našle pred rješenjem agrarnog pitanja. Može se štaviše reći da je ono bilo prva preokupacija socijalističke vlasti. Kao i u drugim granama privrede i ovdje je programatski cilj podruštvljavanje sredstava za proizvodnju. No do tog su cilja putevi različiti i ovisi o mnogobrojnim konkretnim okolnostima pojedinih zemalja. Bilo bi suvišno ovdje spominjati kontraverze koje su s tim u vezi postojale, a i danas tinjaju. Bitno je da se u ovom pitanju ne donose brzopleta rješenja. Pri tome primarnu ulogu igra način proizvodnje, a ne vlasnički odnosi. Drukčije rečeno, podruštvljavanje proizvodnje treba imati prednost pred formalnom promjenom vlasničkih odnosa u poljoprivredi.²

Podsjetimo da se naša zemlja odlučila za postepeno podruštvljavanje zemlje privatnih gospodarstava. Ekspanzija društvenog sektora ovisi o ekonomskoj snazi društvenih gospodarstava i o uvjetima koje za to kreira opći ekonomski i društveni razvoj. Dakle, društvena poljoprivreda treba u ekonomskoj utakmici dokazati svoju superiornost i prednosti krupne, moderno organizirane socijalističke proizvodnje. Osnovna razlika prema kapitalističkoj transformaciji poljoprivrede je u tome što ova implicira neograničenu privatnovlasničku koncentraciju i sve dublje socijalno raslojavanje sela.

* * *

Politika podrške društvenim gospodarstvima nije kod nas značila da se privatnim seljačkim posjedima sprječava ekonomski napredak. Međutim, trebalo je onemogućiti socijalno raslojavanje sela i eksploataciju koju ono implicira. Zato je postavljen limit posjeda kojeg mogu imati privatni zemljovlasnici. Ipak je privatni sektor poljoprivrede ostao jedan netransformirani

¹ »Šta dakle preostaje generaciji afričkih »Nezavisnih«² ako je rečeno da su te moćne kompleksne mašine, te luksuzne igračke u očima djece, u stvari iza vitrine za čije razbijanje oni nemaju niti financijskih niti tehničkih sredstava. . . Još jedamput to je Kina iz 1949—50. godine tako ogromna i strašno siromašna koja se nameće i suvereno učvršćuje u duhu kao referanca i prototip: Kina ili, još patetičnije, kineska motika, mlatilo i njena slamnata pletena košarica u kojoj se prenosi zemlja, malena neugledna kolica ali koja se neumorno suprotstavljaju enormnosti sutrašnjice, koja mijenjaju iz dana u dan malo pomalo, iz neuspjeha u uspjeh, iz uspjeha u neuspjeh, bijedu u moć, rad u civilizaciju. Da, traktor ne može preuzeti odgovornost početka: »pješađija«² nacija debitana treba odmah krenuti s oruđima koje već posjeduje, od madagaskarskog angadija do marokanskog pijuka, koji ne koštaju ništa, ali koji mogu toliko doprinijeti«. Ovo je citat iz knjige René Dumonta«² *Terres vivantes*, Librairie Plon, Paris, 1961, str. 214—215.

² Evo što o tome piše Kautsky: »Revolucija kojoj teži socijalna demokratija u krajnjoj liniji nije pravna već ekonomska revolucija, ona ne predstavlja prevrat u odnosima svojine već prevrat u načinu proizvodnje. Njen cilj nije ukidanje privatne svojine, nego ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje; ona traži ukidanje privatne svojine samo utoliko ukoliko je to sredstvo za ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje. Najveće teškoće, koje se suprotstavljaju socijalizmu, ne leže u pravnoj, nego u ekonomskoj oblasti.«² *Agrarno pitanje*, Kultura, Beograd, 1965.

fragment starog načina proizvodnje (ne i odnosa!), kojeg je trebalo prevladati. U tome se pokazalo izvjesno nestrpljenje. Željelo se da taj seljak i privatno vlasništvo na zemlji što prije nestanu. Stalno se i prenaplašeno upozoravalo na opasnost njegova ekonomskog jačanja i otpora podruštvljavanja. Društveni sektor pak sam nije bio ekonomski i organizaciono sposoban da izvrši veću ekspanziju na račun privatnog posjeda, makar je masovni eksodus sa sela uvjetovao opadanje cijena zemlje do nekad neshvatljivog nivoa. Dakle, s jedne strane isticanje privremenog i nestabilnog statusa privatnog posjeda i prolaznost kategorije seljačkog stanovništva, a s druge strane nemogućnost da se brzo proširi i konsolidira društveni sektor te da na tržištu nadomjesti privatnu proizvodnju. Mislimo da se u taj kontekst kontradiktornosti može smjestiti politika prema selu i poljoprivredi. Seljak je stoga bio orijentiran na neproizvodno trošenje sredstava, manje je ulagao u proizvodnju i proširenu reprodukciju. On je uporno tražio drugi, nepoljoprivredni izvor dohotka, koji će mu podići standard.

Razumljivo je da se u sadašnjem trenutku traži realniji, manje romantičarski prilaz problemima razvoja sela i poljoprivrede, koji sadrži punije priznavanje privatnog proizvođača. Tome su mnogo pridonijeli značajni rezultati kooperacije. No bilo bi neopravdano preuveličavati njenu ulogu. Kod nas se nekada u kooperaciju ubrajaju obične trgovačko-sabdjevačke transakcije koje obavljaju zadruge i drugi društveni subjekti. Kooperacija se, naime, pokazala uspješna samo u nekim vrstama proizvodnje, naročito stočarske, ali teško je računati s tim da će ona tako brzo transformirati privatnu poljoprivredu. Kooperativni odnos pretpostavlja prisutnost sposobnog društvenog partnera koji će omogućiti proširenu reprodukciju i osigurati seljaka od rizika koje donosi hirovito tržište poljoprivrednih proizvoda. Dakle, u nekim krajevima gdje je mogućnost kooperacije iznimna — samostalni privatni proizvođača ostaje jedini ili glavni proizvodni faktor. S njime treba računati u agrarnoj politici. Konstatira se, dakle, njegova prisutnost i proizvodni potencijal kojeg društvo posredno ili neposredno ima interesa iskoristiti. Razumljivo je da na ovoj tački razmatranja izrastaju dileme i pitanja. Privatnom sektoru treba, podržimo gornji tok razmišljanja, pružiti mogućnost tehničkog opremanja i proizvodnog jačanja. No da li će to onemogućiti širenje društvenog sektora (već se sada zapaža skok cijena zemlji!) i usporiti procese socijalizacije u poljoprivredi? Ako je tako onda će se za duže vrijeme »okameniti« postojeca struktura, usporiti dinamička prestrukturacija poljoprivrede i odgoditi konačni cilj podruštvljavanja zemljišta. Dakle, preferirajući provizorni ekonomski cilj — povećanu poljoprivrednu proizvodnju, udaljavamo se od ideala krupne socijalističke poljoprivrede bez seljaštva i privatnog posjeda. S druge strane, može se pomisliti da se radi o taktičkom odstupanju da bi se kasnije brže i radikalnije išlo ranije zacrtanim putem. To znači da su sadašnja rješenja u poljoprivredi privremena, potreba trenutka, pa će ih uskoro zamijeniti druge mjere usmjerene na bržu socijalizaciju zemljišta. Moglo bi se još varirati s ovakvim dilemama i rješenjima koje one impliciraju (npr. ono o povišenju agrarnog maksimuma i slično), a koje se svode na definiranje uloge privatnog sektora u agrarnoj politici.

Kod determiniranja konačnog stava korisno je podsjetiti na osnovne podatke koji u apstraktnom rezoniranju izmaknu kao uporišna tačka: društveni sektor danas posjeduje oko 14% ukupnih obradivih površina i daje oko četvr-

tinu ukupne poljoprivredne proizvodnje. Na preostalih 86% obradivih površina živi oko 9 miliona poljoprivrednih stanovnika ili 45% našeg stanovništva. Na jednog poljoprivrednog stanovnika prema tome otpada manje od jednog hektara obradivog tla. Mnogo je veći broj lica koja žive na zemljišnom posjedu a nisu uračunata u poljoprivredno stanovništvo (oko 12 miliona). I oni »pritiskuju« na zemlju kao izvor dohotka i povećavaju agrarnu prenapućenost. Vidi se to posredno i iz podatka da na selu živi 70% jugoslavenskog stanovništva, što je za 25% iznad učešća poljoprivrednog stanovništva. Prosječna isparceliranost posjeda prilikom popisa poljoprivrede od 1960. godine iznosila je osam odvojenih dijelova zemljišta, a prema nekim izvorima svake godine uslijed dioba i slično nastaje novih milion parcela. Sve to svjedoči o nepovoljnoj agrarnoj strukturi, usitnjenosti kapaciteta, proizvodnim limitima. Razumljivo, u nekim našim krajevima proizvodne mogućnosti privatnog posjeda su znatnije ali je opća slika uglavnom nepovoljna, pa su pod tim uvjetima neki veći proizvodni uspjesi individualnih gospodarstava isključeni. Naročito je teško provesti modernizaciju proizvodnje na privatnim posjedima i organizirati visoko-produktivnu poljoprivredu.³ Problem je dakle u strukturi sitnih gospodarstava, njihovoj veličini, isparceliranosti, niskoj tržišnosti, velikoj agrarnoj prenapućenosti i nemogućnosti većeg transfera stanovništva iz poljoprivrede u druge sektore privređivanja, te oslobađanja poljoprivrede od viškova radne snage. Privredna je reforma pooštrila uvjete privređivanja i promovirala princip racionalnije proizvodnje u industriji i u drugim granama. Došlo je i do istiskivanja radne snage iz društvenog sektora tako da je broj zaposlenih opao.⁴ Istovremeno je zaustavljen eksodus stanovništva koji je iz poljoprivrede išao u sekundarne i tercijarne aktivnosti. Izvje stan broj se zaposlio u inozemstvu ili je pak našao uhljebljenje u nekim drugim privatnim aktivnostima (zanatstvu, kućnoj radinosti). U svakom slučaju u poljoprivredi se broj stanovnika povećao, a time su se potencirale negativne karakteristike agrarne strukture. Odmah treba razbiti iluziju da »povratak na selo« znači poboljšanje njenog položaja ili pak trajnije povećanje poljoprivredne proizvodnje. On u pravilu pogoršava položaj sela i poljoprivrede, zapreka je njenom strukturnom mijenjanju, trajnije remeti okrupnjavanje društvenih gospodarstava i odražava se na efikasnost proizvodnje. Više nego ekonomski instrumenti »na čelu« sa cijenama, strukturno mijenjanje poljoprivrede je napredak k modernijoj i većoj proizvodnji. Što, dakle, znači ako se ustvrdi da parcele zemlje ostaju neobrađene, jer su njihovi vlasnici napustili poljoprivredu? Da li je to bitna prepreka za podizanje poljoprivredne proizvodnje? Svođenje problema na ovaj kolosjek znači otprilike isto kao ne vidjeti od drveća šumu. Uostalom jedan traktor može u svakom selu poorati sve neobrađene površine. Ali: ili ga nema ili ga nepravilno upotrebljavaju na sitnim komadićima zemljišta. »Povratak na selo« ili »zadržavanje na selu« može biti pogrešno formulirana parola za ublažavanje i reguliranje transfera radne snage iz poljoprivrede. U prelijevanju radne snage iz poljoprivrede i korisnom upošljavanju u drugim aktivnostima ključ je »pitanja poljoprivrede«, njene prestrukturacije i poboljšanja njenih proizvodnih uvjeta.

³ Jedno je istraživanje pokazalo da jedan traktor s jednakim plugom može za dan uzorati 0,35 ha zemlje ako su parcele velike 0,1 ha, 1 ha ako su parcele velike 0,5 ha, a 1,25 ha ako je njihova prosječna veličina 4 ha. Raspon u efektivnosti je gotovo 1:4.

⁴ Prema postojećim podacima Statističkog godišnjaka za 1966. godinu broj zaposlenih 30. IX 1965. u odnosu na 30. IX 1964. godine popeo se za 53.500. U 1966. godini je sigurno došlo do daljnjeg smanjenja zaposlenosti u društvenom sektoru, a da ne govorimo o novom kontingentu stanovništva koji je ušao u aktivni status, a nije mogao naći posao u društvenoj privredi.

No ma koliko poljoprivreda raspolagala s viškom nezaposlenih ona ih se ne može osloboditi ako ih ne mogu preuzeti druge grane privređivanja.⁵ O razvijenosti i apsorpcionoj moći drugih grana dobrim dijelom je ovisna njena prestrukturacija, okrupnjavanje i modernizacija. Time se ističe ideja koliko je poljoprivreda »dominirani« sektor proizvodnje, naročito tamo gdje je njeno učešće u nacionalnom dohotku neveliko (kod nas oko 25%). Prema tome, razvoj poljoprivrede duboko je ovisan o ukupnom ekonomskom razvoju i u velikoj ga mjeri odražava. Sto je on brži to se i ona brže transformira. Ovdje kao ilustraciju o efektima tog intersektorskog pomjeranja navodimo zanimljiv proračun koji je za potrebe O. C. D. E. izradila grupa eksperata za pitanja ekonomskog i poljoprivrednog rasta. Oni su na osnovu posebnog metodološkog postupka u dvije varijante izračunali »postotak hipotetičkog gubitka u unutrašnjem bruto produktu 1960. godine« da se između 1950. i 1960. godine u nekolicini citiranih zemalja nije desio transfer populacije iz poljoprivrede u druge grane:

Zemlja	Prva hipoteza	Druga hipoteza
Austrija	6,5	11,3
Njemačka	6,8	11,2
Kanada	5,2	10,4
Španija	4,9	10,0
Italija	4,6	8,5
Norveška	5,0	8,5
Danska	1,9	6,8
Švicarska	3,0	5,8
Švedska	2,4	5,5
Francuska	3,2	5,0
Irska	2,0	4,7
SAD	2,4	4,4
Nizozemska	0,1	4,0
Belgija	0,2	3,5
Velika Britanija	0,1	1,2

Izvor: *Agriculture et croissance économique*, O. C. D. E. Paris 1965, str. 48.

Vidljivo je da je mijenjanje osnovnih struktura stanovništva veoma važan indikator brzine ekonomskog i društvenog razvoja. Zanimljivo je napomenuti tvrdnju nekih autora prema kojoj modernizacija tehnološkog procesa u industriji otvara šire mogućnosti za eksodus iz poljoprivrede jer se nekvalificirana radna snaga lakše zapošljava na »tekućim trakama proizvodnje« (»razmrvljeni rad« Georgesa Friedmanna!), gdje se rad svodi na nekoliko običnih pokreta, pa se ne traži složenije proizvodno obrazovanje.⁶

U kontekstu smanjivanja zapošljavanja u industriji i u društvenoj privredi općenito treba shvatiti kao prolaznu poteškoću rasta, »uzimanje daha« za kasniju intenzifikaciju i diversifikaciju, naročito u tercijskom sektoru,

⁵ Prema tzv. teoriji rezidualne populacije koju je formuirao francuski agrarni ekonomist Louis Malassis, u poljoprivredi ostaje onoliko stanovništva koliko to ne mogu primiti drugi sektori. Ovim se naglašava činjenica koliko je poljoprivredni razvoj ovisan o ukupnom ekonomskom razvoju.

⁶ Time se negira »mit« dobroj kvalifikacionoj strukturi kao preduvjetu za visokoproduktivnu proizvodnju. Međutim, je neophodno opće obrazovanje da bi se seoski došljak lakše adaptirao na industrijsku sredinu.

što će uvjetovati daljnji i još veći transfer stanovništva. Prosječno niži dohoci u poljoprivredi, aleatornost proizvodnje i dohotka, mogućnost veće kulturne i socijalne promocije u gradu čine da i kod nas seljak, naročito mlađi, relativno lako napušta zemlju i prelazi u drugo zanimanje. Čak je pomalo iznenađujuća brzina i lakoća s kojom se poljoprivrednici odlučuju za tu radikalnu promjenu. »Mistična privrženost« zemlji, »ljubav za rad u prirodi«, »želja za održanjem tradicije zanimanja«, »vezanost za tradicionalnu solidarnost sredine« i slično, dosta su slabi razlozi koji djeluju u suprotnom smjeru. Ta »okrenutost« od zemlje danas je kod nas tako snažno izražena da ni poboljšanje ekonomskih uvjeta seoskog stanovništva ne može na nju presudnije utjecati. Pogotovo zbog toga što je transfer poprimio indirektna oblika — putem školovanja i pripremanja za nepoljoprivredna zanimanja. Drugo je već potaknuto pitanje reguliranja prelaska stanovništva i podešavanje struktura poljoprivrede. U tome se, mislimo, nalazi kvalitetna razlika prema kapitalističkim zemljama gdje se on odvija u prisutvu klasnog raslojavanja i pauperizacije na selu i gomilanje u bidonvilima koji su u gradu, kako je to netko duhovito napisao, izraz petrificiranog socijalnog konflikta. Okrupnjavanje proizvodnje u poljoprivredi vrši se kod nas jedino kroz socijalistička društvena gospodarstva i postupnu socijalizaciju. To su osnovni parametri socijalističkog preobražaja i poljoprivrede. No u tome se ne može ići ispred realnih mogućnosti, pa je zato potrebna politika »srednjeg dometa« koja će čvrsto računati s postojećim stanjem i tendencijama razvoja. Dakle, naprijed postavljene dileme i ne postoje. Privatni posjed još je uvijek dominantan proizvodni faktor u poljoprivredi, koji se može ponešto modernizirati, a naročito u kooperaciji postići veće ali limitirane proizvodne rezultate. Društvenoj zajednici je u interesu da to omogući i izvuče »rezerve« s privatnih gospodarstava. No ne postoji opasnost da bi se na taj način stvorila trajnija barijera za ekspanziju društvenog sektora. Takav razvoj normalno favoriziraju opće društveno-ekonomske promjene koje treba očekivati u budućnosti. Naglasak mi dakle stavljamo na uvjete koji će kreirati opći razvoj, nasuprot pristupu izoliranog sagledavanja poljoprivrednog fragmenta kroz antagonizam privatnog i društvenog sektora. Privatni će posjednici bez straha od nestajanja njihovih gospodarstava i vlasničkog statusa ustupati svoje površine kada im se pruže ekonomski i socijalni uvjeti društvene privrede, koji premašuju ono što im daje sitno gospodarstvo. U međuvremenu neopravdano bi bilo ne stimulirati njihov napor da proizvodno ojačaju doprinoseći tako općoj društvenoj i ekonomskoj stabilizaciji. Razumljivo — uz ograničenja kojim socijalističko društvo spriječava eksploataciju i klasno raslojavanje. Svojim radom i radom svoje porodice na vlastitom posjedu privatni se zemljoradnik uključuje u stvaralačke napore društva i zajednice.

To uključuje neka socijalna i politička rješenja o kojima se može diskutirati. Uostalom ona su u dobroj mjeri u selu već pokrenuta, samo možda s nedovoljno energije i jasnoće. Mi ih tek uzgred spominjemo. Seljak je, često se čuju primjedbe, »gurnut na periferiju društva«, postao je »građanin drugog reda«. Njegova je participacija u društvenim poslovima gotovo minimalna. Sve je manji broj seljaka — članova Saveza komunista, a i kriteriji njihova uključivanja nisu usklađeni s potrebom sinhroniziranog ekonomskog i socijalnog preobražaja sela. Teško ide i sa socijalnim osiguranjem, a u posebno su nezavidnom položaju brojna staračka domaćinstva bez radne snage. Tome se pridodaje »povlačenje« nekih ekonomskih i društvenih institucija

sa sela itd. Povećao se tako disparitet između ekonomske i društvene uloge poljoprivrednog stanovništva. Ovdje se javljaju složeni problemi koji zahtijevaju adekvatnu analizu i seriozna rješenja. Čini se da su upravo aktualna društvena i ekonomska zbivanja (uz asistenciju još nekih akcidentalnih elemenata!) na njih svratila pažnju i izbacila ih na površinu. Konkretni naponi u tom pravcu mogu se samo pozitivno odraziti na postizavanje ranije postavljenih zadataka u izgradnji socijalizma.

Summary

(NON)EXISTING DILEMMAS OF THE AGRARIAN POLICY

Problems of agriculture and peasantry in the world get more and more attention. Naturally, they are different in developed capitalistic and in underdeveloped socialistic countries.

The author shows a particular interest for the actual tasks of the Yugoslav agrarian policy towards private landowners. One should start from the fact that individual landowners own 86.00% of arable land and that it is expected from them to rise the level of production as much as they can. One can put the question will this productive strengthening of private landowners thwart the efforts of socialization of agriculture, that is the development of the social sector of agriculture. The author thinks that the general economic development must create favourable conditions for the development of the social sector of agriculture in the way that it will decrease the existing agrarian overpopulation and accelerate employment in other branches of economy. If one offer to a peasant a better living conditions outside agriculture he will easily leave his holding which then can be taken over by the social agricultural enterprise. So the longterm policy of the agricultural development should favour the maximization of production of both sectors and their mutual cooperation too. This will not in any case prevent the realization of the goals of the socialistic policy in agriculture and village. In connection with this one should try to revalorize the social and the political role of peasantry in the sense that organized social efforts have to be directed towards more active participation of peasants in selfmanagement and social activities in rural communities.

Резюме:

(НЕ)СУЩЕСТВУЮЩИЕ ДИЛЕММЫ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ

Сельскохозяйственным проблемам и проблемам крестьянства в мире посвящается все больше внимание. Понятно, проблемы различные в капиталистических, неразвитых и социалистических государствах.

Автор особенно настаивает на действительных задачах югославской аграрной политики по отношению к частному имуществу. Надо начать с факта что сельскохозяйственные единоличники обладают 86% площади для обработки и что на них, по мере возможности, надо повысить уровень производства. Ставится вопрос: будет ли это повышение единоличного имущества препятствовать существующим усилиям в обобществлении сельского хозяйства, то есть распространении общественного сектора. Автор находит что условия для распространения общественных площадей создает общее экономическое развитие, которое уменьшит в сельском хозяйстве аграрную перенаселенность и ускорит принятие жителей на работу и в других секторах. Когда крестьянину предлагаются лучшие условия жизни вне сельского хозяйства, он легче покидает имущество, которое может купить общественное хозяйство. На основании всего этого, долгосрочная политика сельскохозяйственного развития должна выдвигать до максимальных пределов производство в обоих секторах а и в их производственном сотрудничестве. Это ни в коем случае не воспрепятствует осуществлению целей социалистической политики по отношению к селу и сельскому хозяйству. В связи с этим надо пытаться ревалоризировать общественную и политическую роль крестьянства и этим способом все больше включать в общественную деятельность и самоуправление в сельских объединениях.